

Претходно саопштење

СУНЧАНИ ЧАСОВНИК УТВРЂЕЊА ХРУСИЈА (СРПСКИ МАНАСТИР ХИЛАНДАР, СВЕТА ГОРА)

Милутин Тадић*¹

*Универзитет у Београду – Географски факултет

Извод: У раду је анализирана фотографија из 1993. године снимљена испред улаза у пристаниште средњовековног утврђења Хрусија из 1302. године, које припада српском манастиру Хиландар на Светој Гори. Плоча је данас затрпана камењем дела обрушеног зида и недоступна за директну проверу претпоставке да се ради о „некој врсти сунчаног часовника”. Након посредне анализе са доста вероватноће може се претпоставити да се ради о старогрчком сунчаном часовнику који је данас у секундарном положају. Налаз је значајан због тога што је то први старогрчки или византијски сунчани часовник пронађен на Светој Гори.

Кључне речи: сунчани часовник, Хрусија, манастир Хиландар, Света Гора

Увод

На северној обали Свете Горе налази се утврђење Хрусија (40° 21' 38" N, 24° 06' 52" E), својина српског манастира Хиландара, познато још и као *манастир св. Василија на мору* или *Стари манастир* (сл. 1). Опасана двоструким одбрамбеним зидовима, и са високим пиргом, Хрусија је служила као утврђено пристаниште којим се истовремено бранио Хиландар с мора.

Традиционално се тумачи да је утврђење подигао српски краљ Милутин 1302. године, мада је вероватније да је краљ обновио манастир који је ту већ постојао још у доба св. Саве (Ненадовић, 2007). Мараш и Тошић сматрају да би то могао бити „идолопоклонички храм”, и указују да би доказ за то могла бити „мермерна стена са уклесаном неком врстом сунчаног сата која се налази у темељима некадашњег пирга, а може се видети у време осеке, када се море повуче испод манастирских зидина” (Мараш и Тошић, 1996, стр. 110).

¹ Контакт адреса: tadic@gef.bg.ac.rs

Слика 1. - Утврђење Хрусија (поглед са NE, из подножја брда Самарија): 1) остаци одбрамбене куле из 1302.; 2) црква св. Василија из 1330.; 3) улаз у некадашње пристаниште испред кога је пронађен сунчани часовник.

Данас, осамнаест година касније, та стена се не може видети јер је затрпана под делом спољног зида који се обрушио 1996. године. Због тога је једино остало да се изврши анализу фотографије из 1993. године (сл. 2) коју је, срећом, у својој архиви сачувао Раде Тошић, коаутор поменуте књиге.

Слика 2. - Једина сачувана фотографија сунчаног часовника у подножју утврђења Хрусија (фото. Раде Тошић, децембар 1993)

Резултати анализе фотографије и дискусија

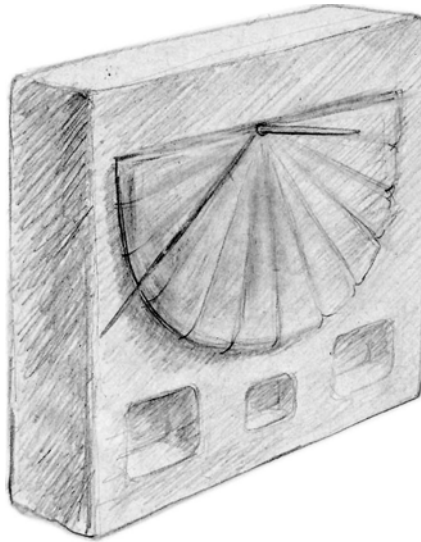
Једини познат податак јесте да се камен са загонетним линијама налазио у подножју северног спољног зида утврђења, негде испред улаза у пристаниште (сл. 1). Остало се може само одгонетати уз помоћ помену-те фотографије (сл. 2). Ради се заиста о мермерној плочи, чија је леви део окрњен, а десна половина прекривена конгломератом од ломљеног камена и малтера. На левој страни јасно се види да попречни канал није просечен кроз целу дебљину плоче, тј. плоча је целовита. Канал је кружни лук радијално усеченим линијама подељен на секторе. Величина видљивих сектора упућује да би их могло бити до 12, што значи да је поменути канал био полукружница. У доњем делу плоче, испод полукружнице виде се два четвороугаона (квадратна?) удубљења, од којих је десно мање. То удубљење је центрирано² па се може претпоставити да је десно од њега постојало још једно, исте величине као и оно лево, веће удубљење. Вероватно је вајар величину рупа прилагођавао цртежу у горњем делу, да композиција детаља на плочи лепо изгледа. Што се тиче функција четвороугаоних рупа могуће су две претпоставке: 1) служиле су за спајање са другим каменом, тј. мермерна плоча је била део неке целине; 2) служиле су као лежишта за неке декоративне конзоле. Фотографија је снимљена искоса и вара посматрача у покушају да процени димензије. Као репер може послужити биљка која се види у доњем десном углу (сл. 2). Према штурим подацима и нејасној слици, ту биљку је детерминисао П. Марин као мотар (*Crit-hium maritimum*). Знајући да се дужина листа те биљке креће од 20 mm до 50 mm, и узевши као мерило средњу вредност од 35 mm, могу се грубо проценити димензије мермерне плоче. Дебљина плоче је око десетак центиматара, полупречник полукружнице би могао бити око 25 cm (не већи од 30 cm, тј. једне стопе), странице већег четвороугаоног удубљења десетак cm, а мањег 7 cm – 8 cm.

Након свега, може се рећи да је то вероватно био сунчани часовник (сл. 3) који се, очито (сл. 2), не налази на свом правом месту.

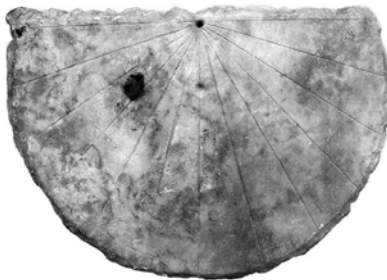
Импровизовани вертикални сунчани часовници, полукружнице приближно подељене на 12 сектора, са водоравним гномоном упереним у јужну тачку, типични су за европски средњи век (Тадић, 2002) али су настали још у старом Египту и постојали у старој Грчкој³, упоредо са егзактно конструисаним сунчаним часовницима. У складу с тим, сунчани часовник из Хрусије може бити и старогрчки и византијски.

² Сличан отвор, али изнад основе полукружнице, имају египатски сунчани часовници из Луксора (Schaldach, 2006, p. 30) и Метроје (Arnaldi, 2010, p. 161).

³ М. Арналди наводи 16 таквих сунчаника, од којих је пет староегипатских и 11 грчко-римских (Arnaldi, 2010, стр. 160).

Слика 3. - Приближна реконструкција сунчаног часовника у подножју Хрусије
(цртеж: Стјепо Гаврић)

Athens, The National Archeological Museum
($r = 15\text{ cm}$) (photo. K. Schaldach)

Ancient Corinth, Odeon
($18\text{ cm} \times 20\text{ cm}$) (photo. K. Schaldach)

Šarića Struga, in situ ($r = 25\text{ cm}$)

Paris, Louvre Museum (?) (photo. M. Arnaldi)

Слика 4. - Сунчани часовници слични сунчаном часовнику из Хрусије, приказани
(најсличнији је сунчани часовник из Лувра)

С обзиром да су византијски сунчани часовници углавном имали уклесане бројчанике, вероватније да се ради о старогрчком сунчаном часовнику (сл. 4).

Сунчани часовник из Хрусије вероватно је изворно постављен у старогрчком храму који је први подигнут на месту данашњег утврђења⁴, као што су то својевремено претпоставили Мараш и Тошић. Наравно, то не искључује могућност да је преузет и коришћен и у византијском манастиру којег је, како се претпоставља, обновио краљ Милутин.

Закључак

Мермерни блок са урезаним линијама, фотографисан 1993. године у подножју хиландарског утврђења Хрусија, највероватније је старогрчки сунчани часовник којег је током изградње српског утврђења (обнове византијског) 1302. године у темеље узидео неко ко је његове линије сматрао неважним.

За разлику од масовног распрострањења током европског средњег века, импровизовани сунчани часовници слични сунчаном часовнику утврђења Хрусија, реткост су у старом веку. Али, није само због тога значајан његов налаз – за гномонику је значајнији због тога што би то, колико нам је познато, био први сунчани часовник, средњовековни или антички, пронађен на Светој Гори. (Њихово одсуство на Светој Гори права је загонетка за гномонике.) Зато не би требало жалити труда и средстава да се мермерна плоча из Хрусије извади испод обрушеног зида и учини доступним стручној јавности.

Захвалнице

Захваљујем се братству српског манастира Хиландар, проф. др Мирку Ковачевићу и Гордани Гаврић што су ми омогућили радну посету манастиру Хиландар, фотографу Раду Тошићу који је уступио фотографију сунчаног часовника из Хрусије, проф. др Петру Марину који је са фотографије детерминисао биљку која је послужила као мерило, и вајару Стјепи Гаврићу чија су запажања била драгоценца током реконструкције сунчаног часовника.

⁴ Око 500 m према истоку од Хрусије налази се брдо Самарија на чијем се врху налазе остаци старогрчког утврђења.

Литература

- Arnaldi, M. (2010). *Tempus et Regula (Orologi Solari Medievali Italiani)*. Ravenna: AMArte.
- Мараш, В., Тошић Р. (2005). *Кроз Свету гору и Хиландар - ходочасник*. Света Гора Атонска: Манастир Хиландар.
- Ненадовић, С. (1997). *Осам векова Хиландара (грађење и грађевине)*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Schaldach, K. (2006). *Die antiken Sonnenuhren Griechenlands (Festland und Peloponnes)*. Frankfurt am Main: Verlag Harri Deutsch.
- Тадић, М. (2002). *Сунчаници који су сами собом диктирали часовни систем*. *Флористон*, 12, 31–41.